

a Kretová, E. (Ed.): *Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPaP*. Bratislava: VÚDPaP.

7. Tomasello, Michael (1999). *The cultural origins of human cognition*. Cambridge MA: Harvard University Press.

УДК 159.923-057.75

ПРОФЕСІЙНИЙ ДИСКУРС ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСІБ ДО ВИХОДУ НА ПЕНСІЮ

**Людмила Магдисюк
(Луцьк, Україна)**

У статті відображено результати теоретичного аналізу з проблеми психологічної готовності. Запропоновано структурні компоненти психологічної готовності до виходу на пенсію на основі особистісно-діяльнісного підходу. Встановлено, що компоненти психологічної готовності до виходу на пенсію виокремлюються у відповідності до функцій і кожен компонент реалізує відповідну функцію готовності. З'ясовано, що якості і властивості особистості входять до таких компонентів психологічної готовності до виходу на пенсію: когнітивного, емоційно-вольового, мотиваційного та конативного.

Ключові слова: *готовність, психологічна готовність, особистість, установка, вихід на пенсію.*

В статье отобразены результаты теоретического анализа с проблемы психологической готовности. Предложено структурные компоненты психологической готовности к выходу на пенсию на основе личностно-деятельного подхода. Установлено, что компоненты психологической готовности к выходу

на пенсію виділяються відповідно к функціям и каждый компонент реалізуєт функцію готовності. Определено, что качества и особенности личности входят к таким компонентам психологической готовности к выходу на пенсию: когнитивного, эмоционально-волевого, мотивационного та конативного.

Ключевые слова: готовность, психологическая готовность, личность, установка, выход на пенсию.

The results of theoretical analysis concerning the problem of psychological readiness are highlighted. The structural components of psychological readiness for retirement on the personal and activity approach basis are proposed. It is established that components of psychological readiness for retirement are distinguished according to the functions. Each component is carrying out the corresponding function of readiness. It is found out that personal qualities and properties are included to following components of psychological retirement readiness: cognitive, emotional and volitional, motivational and conative.

Key words: readiness, psychological readiness, personality, set, retirement.

Постановка проблеми. Проблема розвитку особистості завжди була в центрі уваги циклу наук про людину, а також предметом масового обговорення. Особистість існує у процесі постійного розвитку та внутрішньо особистісної боротьби неспівпадіння із собою. Для того, щоб зберегти стійкість визначених параметрів та норм, особливо важливих для її існування (особистісно-життєвих цілей, цінностей, принципів, моральних якостей) – особистість повинна в умовах швидкозмінної та багатогранної соціальної дійсності змінювати свої психологічні якості.

Включення особистості в різні сфери суспільного життя не відбувається випадково, воно вимагає значних психологічних зусиль з удосконалення, перетворення та розвитку себе.

Психічний стан формує динаміку особистості, передає її переживання. Стан високої психологічної напруги скеровує оволодіння особистістю новим способом існування. У психології такі перетворення особистості асоціюються з поняттям ”психологічна готовність особистості”.

Активізація уваги до проблеми виходу особистості на пенсію зумовлена економічними, соціологічними інтересами щодо демографічної ситуації та фінансової політики в державі [5].

Актуальність дослідження. Перед психологами постає важливе завдання створити оптимальні умови для забезпечення кращої якості життя людини в різні періоди її життя. Велика увага дослідженню цієї проблеми зумовлена двома чинниками. По-перше, це одна із основних проблем психології становлення особистості, у межах якої психологічна готовність розглядається як утворення, що додає можливість постійного росту особистості сьогодні і в майбутньому. По-друге, дослідження психологічної готовності людини до виходу на пенсію надзвичайно важливі для психологічної практики, оскільки дають змогу простежити механізми та умови перетворень особистості в період пізньої зрілості.

На сьогоднішній день перед науковцями-психологами постає важливе завдання – дослідити, власне, концептуальні межі поняття ”психологічна готовність особистості” до виходу на пенсію, що дасть змогу забезпечити кращі умови адаптації людини до різних життєвих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійний дискурс тлумачиться нами як мовленнєвий потік, акт живого спілкування у певній професійній царині.

У контексті професійного дискурсу розглянемо проблему психологічної готовності осіб до виходу на пенсію. Теоретичний аналіз науково-психологічної літератури показав неоднозначне розуміння психологічної готовності: як певних здібностей (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн), як ознаку установки (Д. Узнадзе), як стан психіки, який характеризується мобілізацією фізичних та психічних сил (М. Левітов, Л. Нерсисян, В. Пушкін та ін.), як прояв комплексу індивідуально-особистісних рис (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, К. Платонов, А. Пуні та ін.), як прагнення особистості здійснювати певні якісь дії (В. Даль, Д. Ушаков), як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, відносини, мотиви, почуття, установки (С. Максименко) [1;7].

Поняття готовності можна простежити у дослідженнях як вітчизняних, так і в зарубіжних учених про свідомість, самосвідомість і самопізнання людини (М. Бердяєв, І. Кон, І. Костюк, О. Леонтєв, А. Спіркін, С. Роджерс та інші) [6].

В соціології поняття “психологічна готовність” розглядається в контексті соціального переходу індивіда чи групи людей з одного соціального стану в інший. Соціальна поведінка, як і будь-яка інша активність, починається з готовності, установки, в якій відображені і соціальні прагнення, завдання, вимоги і очікування. Установка являє собою цілісне психічне явище, в якому дійсність відображається відповідно до потреб індивіда, приводить до активності особистості.

Мета статті. Мета наукового дослідження є ґрунтовне вивчення поняття ”психологічна готовність особистості” до виходу на пенсію шляхом теоретичних узагальнень.

Виклад основного матеріалу. Проблему готовності вивчають досить давно і дослідники виділяють три етапи наукового дослідження:

1 етап – середина XIX і початок XX ст. – готовність досліджують у зв'язку з проникненням у природу психічних процесів людини; розуміння готовності як настанови;

2 етап – готовність визначають як певний феномен стійкості людини до зовнішнього і внутрішнього впливів, що зумовлено інтенсивним дослідженням нейрофізіологічних механізмів, регуляції та саморегуляції поведінки людини;

3 етап – пов'язаний з дослідженнями в галузі теорії діяльності.

На сьогоднішній день існує багато концепцій та підходів до тлумачення сутності, структури, принципів, змісту психологічної готовності особистості. Різноманітність бачень цього поняття пояснюється неоднаковістю базових методологічних засад в організації дослідниками пояснень, розуміння даного поняття. Передусім потрібно розглянути трактування самого поняття “готовність”. Готовність – це не тільки властивість чи ознака окремої особистості, це ще й показник діяльності суті особи, міра здібності. С. Ожегов дає визначення категорії готовності як “стан, при якому все зроблено, все готово, для чого-небудь” [6, с.467].

За В. Далем, термін “готовий” характеризує людину, яка повністю зібрана, пристосувалась до чогось; про таку, що може та бажає щось робити [2].

У психологічній літературі визначення поняття “психологічна готовність” згадується як “психологічна готовність до дії” і розуміється як стан ефективного виконання певних дій.

Л. Кандибович вважає, що готовність – це первинна фундаментальна умова успішного виконання будь-якої діяльності [4].

При дослідженні психологічної готовності особистості до діяльності необхідно керуватися системою принципів, які допомагають успішному її вивченню, формуванню, а саме [8,с.41]:

- урахування і розвиток тих особистісних рис і властивостей, які найкраще відповідають вимогам певної діяльності та сприяють успішній її реалізації;

- цілісного підходу, системного вивчення психологічної готовності. Він полягає не лише у виявленні окремих особливостей психологічного розвитку особистості, а й у встановленні взаємозв'язків між компонентами, що формують прояв готовності. Реалізувати цей принцип можливо при якісному аналізі отриманих емпіричних даних;

- спричинення: при вивченні психологічної готовності необхідно врахувати систему факторів, чинників, що зумовлюють таку готовність та здійснюють вплив на механізми, динаміку її формування і розвитку;

- порівняння: суть даного принципу полягає в тому, що отримані емпіричні результати під час експериментального дослідження порівнюються з відомими здобутками інших авторів, або рівень психологічної готовності учасників експериментальної групи порівнюються з результатами у контрольній групі;

- урахування вікових особливостей особистості у процесі розвитку її психологічної готовності;

- динамічності. Виявити особливості розвитку психологічної готовності особистості до діяльності можливо лише у динаміці змін репрезентативних показників;

- узгодження технологій формування психологічної готовності особистості з її індивідуальними особливостями.

Погляди Д. Узнадзе розвинув Ш. Надірашвілі [9]. Він вважає, що основними факторами, що збуджують установку є:

1. *Фактор потреби.* При порівняно детальному розборі в цьому факторі можна розрізнити:

а) потребу у вузькому розумінні; потребу в предметах і явищах;

б) бажання, що є в людини;

в) цілі, до яких прагне людина.

2. *Психологічний автопортрет*. Під ним розуміємо думку людини про саму себе, що дає їй стимул до одних дій і утримує від інших, не відповідних, на її думку, її особистості.

3. *Предметна дійсність*. Те, установка якої поведінки формується в людини в кожному конкретному випадку, у першу чергу залежить від предметної дійсності, в якій їй доводиться перебувати. Конкретніше, у цьому факторі поведінки мають міститися такі феномени:

а) матеріальні предмети і явища, що актуально “тут і зараз” впливають на індивіда;

б) абстрактні та загальні об’єкти, пережиті у вигляді реально даних, що існують незалежно від неї, етичні і моральні цінності, що даються соціально орієнтованій особистості у вигляді об’єктивно існуючих явищ.

4. *Соціальні вимоги*. Пропонуються особистості:

а) загальним соціально-культурним середовищем;

б) окремими соціальними групами;

в) малою референтною групою, у якій живе особистість. Ці вимоги, зрозуміло, постають у вигляді одного цілісного фактора. Однак в тому чи іншому випадку один з них здобуває домінуюче значення.

Відомий психолог О. Асмолов розглядає поняття установки з точки зору діяльнісного підходу.

Слід зазначити, що у психологічних дослідженнях використовуються два підходи до трактування феномену психологічної готовності людини: функціональний та особистісний. При цьому розуміється поняття “готовності людини до дії”. Перш за все готовність вивчається з метою виявлення резервів удосконалення взаємозалежної динаміки психічних станів, процесів, рис, властивостей і тенденцій особистості та підготовки її до виконання основного функціонального навантаження, діяльності. Проте

більшість досліджень з проблем психологічної готовності особистості присвячені саме функціональному напрямку. Саме тому процедуру досліджень потрібно направити в сторону позицій цілісної структури особистості.

Перший підхід (функціональний) трактує розуміння готовності до дії як стану мобілізації усіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне її виконання. В цьому напрямі проводилися дослідження Н. Левітова, І. Ісаєвої, Е. Ільїної, Л. Нерсеяна, М. Котика) [6, с.468].

Поняття психологічна готовність до діяльності було введено в психологічний обіг в 1976 році білоруськими дослідниками М. Дяченко і Л. Кандибовичем. Вони найповніше психологічно обґрунтували дане поняття і узагальнили у своїх працях. Готовність – це не тільки властивість чи ознака окремої особистості, це концентрований показник діяльності суті особи, міра її професійної здібності [4].

М. Дяченко і Л. Кандибович готовність до діяльності поділяють на такі компоненти: мотиваційний, пізнавальний, емоційний і вольовий.

Другий підхід (особистісний) розглядає «психологічну готовність» як компонент розвитку особистості в цілому. Б. Ананьєв, С. Рубінштейн визначають її сутність як наявність здібностей; К. Платонов – як якість особистості; М. Дяченко, С. Максименко, Л. Кандибович – як особливий психічний стан особистості (переконавання, погляди, відношення, мотиви) [6, с.467].

Проблему готовності з боку особистісно-діяльнісного підходу досліджував А. Деркач. Автор пояснює готовність як цілісний прояв усіх аспектів особистості. На форми поведінки людини впливають психічні утворення особистісного рівня. Він виділяє наступні структурні компоненти готовності: пізнавальні, емоційні, мотиваційні. На його думку, розвиток готовності означає організацію

системи з накопиченої громадської інформації, відносин, поведінки та іншої подібної інформації, яка активізується, може постачати індивіда можливістю ефективно виконувати свої функції [3].

Відомий дослідник психологічної готовності особистості М. Томчук пропонує наступну модель психологічної готовності. Психолог виділяє чотири взаємопов'язані компоненти готовності: мотиваційну, когнітивну, операційно-процесуальну та емоційно-вольову. Він вважає, що особливий вплив на когнітивну, операційно-процесуальну та емоційно-вольову складові готовності до діяльності має мотиваційна налаштованість. Саме вона має найбільшу вагомість у структурі психологічної готовності особистості, тоді як найменш значущою є емоційно-вольова. Рівень розвитку знань у певній діяльності характеризує когнітивну готовність [8, с. 44].

Операційно-процесуальна готовність визначається рівнем сформованості практичних вмінь та навичок особистості щодо здійснення певної діяльності, а також розвитком психічних пізнавальних процесів (сприймання, мислення, відчуттів, уяви та пам'яті).

Емоційно-вольова готовність характеризується здатністю людини свідомо регулювати свою поведінку, дії, вчинки в будь-яких ситуаціях суспільного життя. Саме тому необхідно формувати в особистості здатність до емоційної саморегуляції життєдіяльності.

Незважаючи на різні підходи в дослідженні проблеми готовності, вчені переконані в тому, що готовність – це складне цілісне утворення психіки людини. Готовність об'єднує в собі ряд психологічних феноменів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку. Вона має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні зв'язки.

Психологічна готовність виконує дві основні функції: здійснює актуальну адаптацію особистості в реальних

умовах, а також випереджену адаптацію – формування взаємодії в майбутньому з новими обставинами.

Як фактор розвитку особистості можна розглядати спонукання (мета, потреба, прагнення, ідеал), що фіксує бажаний майбутній стан дійсності, якої ще немає. В даному випадку спонукання містить в собі протиріччя. Специфіка цього поняття полягає в тому, що динамічна (енергетична) сторона належить до реального дійсного, а змістова до неіснуючого майбутнього.

Отже, майбутнє є результатом дійсності, бажаний результат діяльності.

Вивчаючи поняття “психологічна готовність” людини у психологічній науковій літературі, можна визначити декілька понять в розумінні цього феномену:

– в теоретичних дослідженнях простежується два основних підходи до визначення змісту та структури готовності: функціональний та особистісний;

– психологічна готовність – це динамічне утворення, що передбачає функціонування його на різних рівнях організованості як системи, що розвиваються;

– психологічна готовність як складне психологічне утворення, що інтегрує в широку систему ставлення людини до світу, до людей;

– психологічна готовність людини – це притаманна задана векторна активність, вибірковість, належність до визначеного образу дії, діяльності, яка є для людини значною;

Зміст психологічної готовності людини до виходу на пенсію характеризується зв’язком інтелектуального та емоційного у сфері особистості. Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність слід відзначити: самовладання, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, ініціативність, самостійність, самокритичність.

Психологічну готовність можна розглядати як тимчасову (ситуативну), так і тривалу (стійку) готовність.

Складність вивчення проблеми психологічної готовності людини визначається тим фактом, що вона включає два компоненти: процесуальний і структурно-підсумковий. Її вивчення пов'язане з реалізацією різних завдань дослідження: розкрити шляхи, умови і способи її появи, а також виявлення особистісних факторів, психологічних якостей.

Аналіз результатів досліджень психологічної готовності особистості дозволяє зробити висновок щодо побудови теоретичної моделі даного феномену до виходу на пенсію на основі особистісно-діяльнісного підходу, компоненти якого виокремлюються у відповідності до функцій. Кожен компонент реалізує відповідну функцію готовності. Якості і властивості, які відносяться до певного класу психічних явищ, можуть входити до різних компонентів готовності: когнітивного, емоційно-вольового, мотиваційного та конативного (поведінкового).

Когнітивний компонент психологічної готовності особистості до виходу на пенсію, поряд із конативним, реалізовує виконавчу функцію готовності і когнітивні процеси включені у розв'язання будь-яких задач перед якими опинилась людина. Виконавча функція психологічної готовності передбачає розв'язання поставлених завдань, з одного боку, а з іншого – відповідним рівнем розвинутих індивідуальних, особистісних якостей та властивостей особистості. При цьому особистість керується знаннями, вміннями, навичками, здібностями, досвідом, мудрістю. Інакше кажучи, чим вищий рівень інтелекту, вищий рівень знань, тим легше проходить налаштування, адаптація особистості до виходу на пенсію.

Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності особистості до виходу на пенсію здійснює

реалізацію її регулятивної функції. Регулятивна функція здійснює свідоме регулювання особистістю своєї поведінки і діяльності, при цьому енергозатрати найменші при подоланні зовнішніх та внутрішніх перешкод. Емоційні стани, які проявляються у людини при завершенні професійної кар'єри різні за силою, стійкістю і спрямованістю. Стримування чи посилення їх можливе шляхом розвитку вольових рис. Різкі зміни в житті людини пов'язані з постійним подоланням утруднень, дії негативних психічних станів. Все це вимагає формування в особистості здатності до емоційної саморегуляції життєдіяльності.

Мотиваційний компонент психологічної готовності особистості до виходу на пенсію забезпечує спонукальну функцію. Спонукальна функція здійснює формування мотивів, установок, переконань, цінностей, ідеалів, інтересів, що спонукають долати зовнішні та внутрішні спротиви та цілеспрямовано вирішувати будь-які завдання. Вивчення мотиваційного компоненту до виходу на пенсію полягає в аналізі причин і факторів, які спонукають, спрямовують, посилюють та підтримують активність людини на шляху до поставленої мети. Залежно від того на скільки особистість усвідомлює для себе соціальну потребу в певних діях, діяльності спонуки-мотиви постають у різних формах – інтересах, світогляді, бажаннях, переконаннях тощо. Виявлено, що психологічна готовність до виходу на пенсію залежить мотиваційної налаштованості.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

У психологічних дослідженнях поняття психологічної готовності людини до виходу на пенсію вивчає процесуально-динамічні характеристики і на сьогодні є недостатньо розкритими. Узагальнюючи підходи до проблеми психологічної готовності, слід звернути увагу на наступне. Якщо раніше дослідників більше цікавила сутність готовності як психологічного явища, його природа,

механізми виникнення, то сьогодні привертається увага до прагматичного аспекту проблеми, методики формування відповідної готовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 282 с.
2. Даль В. Толковый словарь живаго великорусского языка /В.Даль. – Москва, 1998.
3. Деркач А.А., Ситников А.П. Формирование и развитие профессионального мастерства руководящих кадров. – М.: Мысль, 1993. – 89 с.
4. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. – Минск: Из-во БГУ, 1976. – 175 с.
5. Засекіна Л. В. Психологічна готовність особистості до пенсії в період пізньої зрілості: психолінгвістичний вимір / Л. В. Засекіна // Психологічні перспективи. – Луцьк : РВВ « Вежа» Волин. нац. у-ту ім. Лесі українки, 2012. – Вип. 20. – С. 286-292.
6. Мул. С. А. Логіко-теоретичний аналіз проблеми «психолічна готовність» особистості / Збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2010. – С. 465-476.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – СПб.: Питер. 2000. – 720 с.
8. Томчук М. І. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 39-46.
9. Узнадзе Д. Н. Основные положения теории установки / Д.Н.Узнадзе. – Тбилиси: Изд-во Акад. наук Грузинской ССР, 1961. –178с.